

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ג, תשי"ב-תשי"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ארץ גזרה

המבקש לראות גלגולי-הוראה של ביטוי, ימצאם בצמד שלפנינו, „ארץ גזרה“, שלא כהוראתו ביסודו היא הוראתו בדורות אחרונים. יסודו, כנודע, בפרשת השעיר לעזאזל שנאמר בו: „ונשא השעיר עליו את כל עוונותם אל ארץ גזרה“ (ויקרא טז כב), ופירושה, לפי אונקלוס: לארע לא יתבא, דהיינו ארץ שאין בה יישוב, ולפי יונתן בן עוזיאל:

לאתר צדיא, כלומר מקום תוהו, וכמסכם הוא פירוש הרד"ק:
"ארץ שנכרתה מן הישוב ומן הצמחים". הצד השווה שבפירושים
אלה, כי תיבת "גזרה" פירושה מוחשי, כדרך רוב הלשונות
שבמקרא, שעניינם גזירת צאן וגזירת ים סוף וגזירת הילד
החי והם לשונות המורים על כריתה ממש, ואין פירושה
מושאל כדרך מיעוט הלשונות שבמקרא, שעניינם גזירת
אומר, והם לשונות המורים על צו ופקודה. אולם לפי שכבר
הגמרא נחלפו לה, לפירושה של ארץ-גזרה, ההוראה המוחשית
וההוראה המושאלת, נפתח פתח לשני הפירושים כאחד.

טיול מועט יוכיחנו, כי ההוראה כמקורה, כלומר ארץ
גזרה, כארץ שאין בה יישוב או צמיחה, נתרחבה כדי הוראה
של ארץ הכליה, מדור המות, כן, למשל, בתוכחה לאנטולי
מאוטרנטו (מהדורת חיים שירמן) יתאר הפייטן את מות
האדם: "קרבה עליו פקודה / ושכיות חמדה / לגרשו יבהילוהו /
על כתף יסבלוהו / רצים אחריו מהרה / לשלחו לארץ גזרה /
לבור שחת יריצוהו / ומחבל ינידוהו". ואף משולם בן שלמה
דאפיאירה (מהדורת חיים בראדי, סי' לט) יאמר "ארץ גזרה
שם מלון אורחים לכל / נידח וציה אובדים ערקו", והמהדיר
מעיר: ארץ גזרה, ציה, במלים אלה וכאלה (מדבר שממה
ועוד) מכנים המשוררים את בית הקברות, ואילו משוררי
ההשכלה נעזרים בביטוי זה להגדיר לא מלכות-המוות, או בור
קבר, כי אם שממה, בין מבחינת היעדרה של נפש-אדם בין
מבחינת חסרונה של צמיחה, וכן, למשל, בבוא דוד פרידלנדר
לתרגם את גסנר יכתוב: "חוסר וכפן, מדבר וארץ גזרה
מסביב, גם נתיב לא אראה להוליכני אל מושב בני איש"

(המאסף, מרחשון תקמ"ד, עמ' כג); וכן הרץ הומברג, המביא משל באדם שבנה לו היכל במדבר: „מה הועיל לנו בענין ההיכל? בשלמי עמל וטרח והוציא את כל אוצרו? אם לא לנחשים ועקרבים, אשר בחדרו יקננו. כי ההיכל בנוי בארץ גזרה מאין מושב בני אדם“ (אמרי שפר"י פרק ה', סעיף ו'). ואילו מנחם מנדל זילברשטיין יכתוב „חשכה גדולה מדבר שממה וארץ גזרה אין עץ ואין עדנה“ (במחזה „צדק ורשע“, תקפ"ב). במיוחד בולט השימוש הזה, בבוא יצחק רומש לתרגם את „רובינזון קרוז“ ולתאר את האי, השומם ויאמר: „ואראה שנית – כי בלב ימים הנני יושב וכי כלה ונחרצה לבלות ימי צבאי בארץ הגזרה הזאת“ (כור עוני, 1861, עמ' 33); או: „אולם לא לאיש כמוני היושב בארץ גזרה בתוהו לא-אדם היו מעדנים לנפשי“ (שם, עמ' 80); וכן: „כאשר יפרד איש מעל אביו ואמו – ללכת אל ארץ גזרה ולא ישוב עוד“ (שם עמ' 154).

דוגמה אחרונה כבר יש בה מאותו גלגול-ההוראה, שניתן לצירוף שלנו בדורות אחרונים, כלומר „ארץ גזרה“ בבחינת הארץ, או החלק שבה, שאדם גולה אליה בגזרת המלכות. והוראה זו הסתייעו בה ביותר סופרי העברים, בבקשם להגדיר שתי גזרות קשות במלכות הצאר – גזרת הקאנטוניסטים, אלה ילדי ישראל שנחטפו באכזריות מביתם ונשלחו למרחקים להיות חיילים, וגזרת גלות סיביר, שנגזרה על מי שנתפס למלכות בין במעשה בין בחשד-מעשה שחל בו איסור מאיסוריה. כן, למשל, יאמר פרץ סמולנסקין על גזרה ראשונה: „ילדים אשר לא יצאו מעודם מקיר העיר

וחוצה וכי אל־ארץ גזרה ורחוקה רחוקה מאד הם
 מובלים" ("התועה בדרכי החיים"); ויל"ג יאמר על גזרה
 אחרונה בענייני צמי שנתפס למלכות כמרגל־חרש: "זה אומר
 יתלוהו על עץ וזה יחווה דעת. כי ישלחוהו ל ארץ גזרה וזה
 אומר ימסרוהו לעבודת הצבא" (בסיפורו "מלך טפשא"). וביתר
 נשמע מפי א"ד גוטלובר, בזיכרונותיו מימי הנעורים: "יאסרו
 האנשים האלה והדת ניתנה לשלחם אל ארץ גזרה
 לסיביריען" (מהדורת 1881, ח"ב עמ' 27). ואך זה מקרוב
 כתב יהושע מנוח בעניין ספסר, באחת מערי ארצנו,
 ששופט פסק לו עונש גלות לנגב: "הכסיביריעשו את
 הנגב — —", ושם רשימתו "ארץ גזרה" ("הפועל
 הצעיר", שנה מ"ה, גל' 38). וכן כותב י' גץ, משמה של
 אשה שגורשה, בגזרת הנאצים, מעירה ברומניה: "עד
 שהגיע תורנו לשילוח לטראנסדניסטרירה. בארץ
 הגזירה נטלנו מנת חלקנו בשווה עם שאר המגורשים
 ("הצופה", גל' 4419). הצד השווה בשימוש "ארץ גזרה"
 בדוגמאות אלו הוא, כי זו ארץ שאדם גולה אליה בגזרת
 המלכות או הרשות, ופעמים היא גם ארץ ריקה או כמעט
 ריקה מיישוב.

ואם נרצה דוגמה לשני השימושים השונים, הרי לפנינו
 מעשה שלמה המלך, שהאשמדי גירשו למרחקים, והנוסח לפי
 זאביעבץ הוא: "והמלך ידידיה הוטל אל ארץ מלחה
 אשר לא עבר בה איש — — אכן יושב השטן על
 כסאיו ואותי קלע בכף הקלע אל ארץ גזרה אל ממלכת
 ידו" (שיחות מני קדם, סיפור "מלך בלהות"); וכן הנוסח

בקיבורו לפי חינו ביאליק הוא: "ושלמה המלך בימי צנוחו
אחרי השליכו אשמדי אל ארץ גזרה וישב על כסאו
החתי" ("שוד אבוס וארוחת ירק"). ואולם ביאליק מסתייע
גם בהוראה המאוחרת בדברו על אחד הילדים החטופים:
"לבב מי ניבא לו, או מי חש עתידות וכי קרובה כח הרעה
לבוא מהרה / וקטון ילדי שמשון יוטל אל ארץ גזרה"
("יונה החייט").

וכרוח ההוראה הקדומה היא הוראה שלישית. שראוי שלא
נפסח עליה, דהיינו שילוח לארץ גזרה כשילוח לעזאזל, שילוח
לאבדן. כן למשל, יכתוב ר' עמנואל פראנשיס: "כסיל
אשר הונו תמול שלח / ארץ גזרה על ידי עתי / יאמר אליו
אחיו: ראו הושב / כספי וגם הנה באמתחתי". לאמור: המשורר
מסתייע בתמונת המקרא בדיוקה. אולם פירוש שילוח הממון
לארץ גזרה כהורדה לטמיון, כבזבז, וכדומה. ואחרון אחרון
ארץ גזרה כארץ השדים, שכן שעיר ושעירים הוראתם לא
בלבד תיישים אלא גם שדים, ובבוא בוקי בן יגלי לדבר
על מגפת החולירע ולשלחה אל מעבר ליישוב האדם, למדורם
של השדים, יכתוב: "יואיל השם להגן על יציריו ולשלחנה
לארץ גזרה" ("מה שראו עיני ושמעו אזני", תש"ז,
עמ' 132). ודוגמה זו היא כמחזירה את צמד המלים הקדמון
לקדמותו.